

НОВАЦІЯ ЯК СПОСІБ ПРИПИНЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

NOVATION AS A WAY OF TERMINATION OF OBLIGATION

Самусьва К.В., студентка III курсу
міжнародно-правового факультету

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена дослідженню такого інституту цивільного права, як новація, розкриттю сутності поняття новації як способу припинення зобов'язань. Виділені його основні ознаки та умови, які є необхідними і достатніми для застосування новації.

Досліджується правова природа новації, яка характеризується подвійністю, її специфічні риси та проблеми, які виникають на практиці у зв'язку з її застосуванням. Основна увага приділяється тому, що новація має укладатися у формі новаційного двостороннього договору між первісними сторонами, в якому визначаються істотні умови, щодо яких сторони мають дійти згоди. Наведено абсолютно протилежні погляди науковців щодо того, в якій формі має укладатися договір новації – в формі первісного зобов'язання чи у формі, яка необхідна для нового зобов'язання. Визначається роль принципу свободи договору в укладенні договору новації. Аналізуються підстави недійсності договору новації. Також зазначено, що є можливість укласти договір новації, якщо первісне зобов'язання є оспорюваним, але не оспоржене сторонами. В роботі зазначаються випадки, які закріплені на рівні законодавства в ЦК України, коли застосування новації є недопустимим.

У статті досліджується таке актуальне питання цивільного права, як відмежування новації від відступного, яке наразі звертає на себе увагу багатьох науковців. У роботі акцентована увага на низці відмінностей між новацією та відступним, проведено порівняльну характеристику цих двох способів припинення зобов'язання. Для зручності наведені критерії, вироблені науковцями, які необхідні для чіткого і зрозумілого відмежування новації від відступного. Проаналізовано позиції цивілістів щодо визначення основоположних критеріїв, які дозволяють найяскравіше відобразити відмінності способів припинення зобов'язання.

У висновках статті зазначено, що новація як спосіб припинення зобов'язання потребує законодавчого вдосконалення і детального аналізу та дослідження науковцями. Також важливим є затвердження одностайної думки серед цивілістів щодо визначення чітких критеріїв відмежування новації від відступного.

Ключові слова: новація, спосіб припинення зобов'язання, первісне зобов'язання, ознаки новації, умови новації, договір новації, передання відступного.

The article is devoted to the study of such an institution of civil law as novation, the disclosure of the essence of the concept of novation as a way to terminate obligations. Its main features and conditions that are necessary and sufficient for the application of innovation are highlighted.

The legal nature of the innovation, which is characterized by duality, its specific features, and problems that arise in practice in connection with its application is studied. The main attention is paid to the fact that the innovation should be concluded in the form of a bilateral innovation agreement between the original parties, which defines the essential conditions on which the parties must agree. There are completely opposite views of scientists on the form in which the contract of innovation should be concluded – in the form of the original commitment, or in the form required for the new commitment. The role of the principle of freedom of contract in concluding a contract of innovation is determined. The reasons for invalidity of the innovation agreement are analyzed. It is also stated that it is possible to enter into a novation agreement if the original commitment is disputed but not challenged by the parties. The article notes the cases that are enshrined in the Civil Code of Ukraine, when the use of innovation is unacceptable.

The article examines such an actual issue of civil law as the separation of innovation from retreat, which is currently attracting the attention of many scientists. The article focuses on a number of differences between innovation and indemnity, and compares these two ways of terminating an obligation. For convenience, the criteria developed by scientists, which are necessary for a clear and understandable distinction between innovation and indemnity. The positions of civilians in determining the basic criteria that allow to most clearly reflect the differences in the ways of termination of the obligation are analyzed.

The conclusions of the article state that innovation as a way to terminate an obligation requires legislative improvement and detailed analysis and research by scientists. It is also important to establish a unanimous opinion among civilians on the definition of clear criteria for distinguishing innovation from indemnity.

Key words: novation, method of termination of the obligation, initial obligation, signs of novation, conditions of novation, novation agreement, transfer of assignment.

Постановка проблеми. Новація як один із способів припинення зобов'язання з'явилася в цивільному законодавстві України нещодавно, з прийняттям ЦК України 2003 року. Саме тому вона викликає безліч обговорень серед науковців щодо визначення правової природи, яка є доволі специфічною, ознак та умов новації, доцільністю її застосування в різних цивільно-правових ситуаціях і наслідків її настання. Проблема сучасного цивільного права полягає у відсутності єдиного підходу серед науковців до визначення основоположних критеріїв відмежування новації від відступного, через що на практиці виникають певні труднощі.

Актуальність. Новація за своїм змістом є одним із способів належного виконання зобов'язання. На законодавчому рівні інститут новації закріплений у статті 604 ЦК України. Актуальність цієї теми полягає в специфічній правовій природі новації, яка характеризується подвійністю та потребує більш детального дослідження науковцями. Від стану вивчення інституту новації залежить ефективність захисту суб'єктами цивільних відносин

своїх прав та інтересів. Крім того, новація за своїми ознаками дуже подібна с такою категорією цивільного права, як «передання відступного». Нині немає єдиного підходу до вирішення цієї проблеми та чітких критеріїв для розмежування цих способів припинення зобов'язання. Тому ця тема є доволі актуальною в сучасному цивільному праві та потребує детального комплексного дослідження для того, щоб вдосконалити наявні теорії визначення правової природи новації та її особливостей.

Проблемні питання інституту новації досліджували такі вчені, як О.С. Кривцов, В.І. Синайський, Д.І. Мейер, І.Б. Новицький, О.С. Йоффе, Є.О. Суханов, В.С. Толстий. Українські та російські науковці сучасності також вивчали природу новації. Найбільш визначними серед них є Т.В. Боднар, Д.В. Мурзін, О.О. Мельніков, Є.О. Тупицька, О.Ю. Шилюхост, А.А. Павлов, Ю.Н. Андреев, І.В. Чайка, М.С. Мурашко, Ю.Л. Сенін та інші.

Метою статті є дослідження різноманітних підходів науковців до з'ясування основних ознак договору новації та умов для її застосування. Також будуть проаналізовані

основні критерії, які дають змогу відмежувати новацію від такого способу припинення зобов'язання, як передання відступного.

Виклад основного матеріалу. Новація як одна із підстав припинення зобов'язань вперше з'явилася в римському праві. Оскільки цивільне право Європи формувалося на основах римського приватного права, то і така категорія, як «новація», була звідти запозиченою. Ідеї римського права щодо новації знайшли своє вираження в ст. 604 ЦК України, яка передбачає можливість застосування такого способу припинення зобов'язання. Новація тлумачиться як «заміна первісного зобов'язання новим зобов'язанням між тими ж сторонами» [1]. Специфіка новації вдало відбивається у її ознаках.

По-перше, новація є одним із способів припинення зобов'язань, що підтверджується її розташуванням в сукупності норм ЦК України. Ця категорія цивільного права належить до глави 50 ЦК України «Припинення зобов'язання».

По-друге, специфіка новації проявляється в тому, що, на відміну від інших способів, передбачених ЦК України, вона належить до способів припинення зобов'язання саме за домовленістю сторін. Ця ознака свідчить про те, що для застосування новації можливість вираження односторонньої волі сторони виключається. Обов'язковою має бути чітка домовленість між суб'єктами цивільно-правових відносин та згода на те, що буде застосовуватися саме такий спосіб припинення зобов'язань, аби надалі не виникли несприятливі наслідки для однієї із сторін та, відповідно, спори. Тобто можна зробити висновок, що новація є двосторонньою угодою.

Ця ознака побудована на одному з найважливіших принципів цивільного права, закріпленого в ст. 3 ЦК України, – принцип свободи договору, тобто можливості добровільного вибору контрагентів, виду договору, умов, на яких він укладається. Ця засада є надзвичайно важливою в сучасному житті, вона відображає значну демократизацію правової системи, сприяє лібералізації суспільного життя. Завдяки цьому принципу приватні інтереси більш пріоритетні, ніж публічні, що має важливе значення для цивільного права. Тому сторони під час укладання новації мають право самостійно визначати умови договору, керуючись власними потребами, з урахуванням вимог Цивільного кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. Крім того, свобода договору, на мою думку, є гарантією того, що договір буде виконаним своєчасно та належним чином.

Багато складнощів виникає під час розв'язання питання стосовно форми новаційного договору. У ст. 604 ЦК України законодавцем не визначено належної форми. В науковій літературі існують різні погляди на це питання. Деякі дослідники відстоюють думку про те, що форма новаційного договору має відповідати первісному. Ю.Н. Андреев зазначає, що «якщо новаційний договір припиняє зобов'язання з договору, укладеного в нотаріальній формі, то новаційний (наступний) договір також повинен мати нотаріальну форму» [2, с. 44].

Натомість І. Висіцька вважає, що «оскільки при вчиненні новації виникає нове зобов'язання, то для того, аби воно було дійсним, новацію слід вчиняти у формі, необхідній для нового зобов'язання». Тобто вона обстоює думку, відповідно до якої неважливо в якій формі був укладений первісний договір [3, с. 56].

Під час вирішення цього питання, на мою думку, варто звернути увагу на принцип свободи договору. Оскільки при новації первісне зобов'язання припиняється, а нове пов'язане з ним лише збереженням сторін, то договір новації має вчинятися у формі, яка буде обумовлена сторонами та яка буде відповідати новому зобов'язанню. Отже, я вважаю, що більш доцільною є думка І. Висіцької.

По-третє, сутність новації, згідно з ЦК України, полягає в тому, що первісне зобов'язання замінюється абсолютно новим. Нове зобов'язання може відрізнитися змістом, строками, предметом, місцем виконання. Єдине чим воно має збігатися з первісним, – це сторони. З цього випливає четверта ознака новації.

У разі заміни зобов'язання новим варто враховувати те, що воно відбувається між тими ж сторонами, що і в первісному. Тобто суб'єктний склад зобов'язання у разі застосування новації не змінюється. Ця ознака є однією з головних. А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой зазначають, що «її недотримання виключає можливість застосування новації як способу припинення зобов'язання [4, с. 744].

П'ята ознака полягає в природі новації, яка характеризується подвійністю. З визначення новації у ЦК України та у науковій літературі можна зрозуміти, що вона є одночасно підставою для припинення первісного зобов'язання та для виникнення нових зобов'язальних правовідносин. Я.О. Самолюк вказує, що «такі дії перебувають завжди в причинному зв'язку, тобто виникнення нового зобов'язання є наслідком припинення первісного, і навпаки, припинення первісного є підставою для виникнення нових правовідносин» [5, ст. 1013].

Причинний зв'язок полягає ще й у тому, що якщо первісне зобов'язання визнається недійсним, то і новаційний договір автоматично не має ніякої юридичної сили та не підлягає виконанню. Якщо ж лише нове зобов'язання з певних підстав визнається недійсним, то воно не впливає на недійсність первісного.

Шоста ознака полягає в тому, що у разі застосування новації разом з первісним зобов'язанням припиняють діяти і додаткові (акцесорні) зобов'язання, пов'язані з ним. Це положення закріплене в ч. 3 ст. 604 ЦК. Тобто з набуттям новацією юридичної сили всі способи забезпечення виконання зобов'язань, закріплені в ст. 546 ЦК України, що мають додатковий (акцесорний) характер, втрачають свою силу. Це «неустойка, порука, гарантія, застава, притримання, завдаток, право довірчої власності та інші види забезпечення виконання зобов'язань, визначені договором або законом» [1].

Наведені ознаки є і умовами застосування новації як способу припинення зобов'язання. Для більш повного розуміння сутності цієї категорії цивільного права необхідно детально проаналізувати всі умови.

По-перше, новація реалізується шляхом укладання договору. Він має відповідати формі і змісту нового зобов'язання. Найважливішими умовами цього правочину, як зазначає І.В. Чайка, є «предмет зобов'язання, збереження сторін, згода на припинення первісних правовідносин і виникнення нових, намір сторін на виникнення нових правовідносин, а також вказівка на те, що цей договір є наслідком припинення первісного зобов'язання» [6, с. 10]. Крім того, новаційний договір, на що вказує М.М. Бабаєв, є «консенсуальним, двостороннім та оплатним договором» [7, с. 9].

Найголовнішою умовою цього правочину є вказівка на те, що всі сторони виявили намір укласти договір новації. О. Чуєва вказує, що «за відсутності такого застереження первинне зобов'язання не припиниться, а буде діяти разом з новим» [8, с. 45]. А.М. Ерделевський вважає, що в цій ситуації «це буде угода про укладання нового зобов'язання, не пов'язаного з попереднім, яке буде існувати разом з первісним, або ж домовленість про внесення певних змін в існуючі зобов'язальні правовідносини» [9, с. 33].

Цю умову дійсно необхідно враховувати, бо у судовій практиці непоодинокими є випадки, коли між сторонами трапляються непорозуміння через різне бачення правової природи укладеного договору. Одна сторона вважає, що був укладений договір новації, інша – передання відступного. З огляду на це варто звертати увагу на наявність

у договорі вказівки на те, що у обох сторін був намір застосувати новацію.

По-друге, новація, як уже зазначалося вище, є можливою тільки якщо зберігаються сторони. Якщо ця умова порушена, можна говорити про інший спосіб припинення зобов'язання, такий як зарахування у разі заміни кредитора. Застосування цього способу передбачає заміну сторони зобов'язання – кредитора, третьою особою. В такому разі застосування новації недопустимо.

По-третє, для застосування новації первісне зобов'язання обов'язково повинно мати юридичну силу. Відповідно до статті 526 ЦК України воно «має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться» [1]. Якщо ж зобов'язання визнається недійсним, то і можливість застосування новації стає неприйнятною. Якщо ж все-таки договір про новацію був укладений, а через деякий час з'ясувалося, що первісне зобов'язання не має юридичної сили, то новація автоматично припиняє свою чинність та визнається недійсною. Це пояснюється тим, що первісне зобов'язання і новація перебувають в нерозривному причинному зв'язку, тобто без первісного зобов'язання не може бути новації.

Якщо ж первісне зобов'язання є оспорюваним, але сторона не звернулася для його оскарження до суду, то, як зазначає М.С. Мурашко, «сторони мають право укласти договір новації, який буде мати юридичну силу» [10, с. 20].

Наступною обов'язковою умовою новації є досягнення згоди між сторонами зобов'язальних правовідносин про припинення первісного та виникнення нового зобов'язання. Ця умова витікає з положення статті 604 ЦК України, яке має назву «припинення зобов'язання за домовленістю сторін».

Ще однією необхідною умовою для застосування новації є допустимість заміни первісного зобов'язання новим. Декілька підстав, які унеможливають застосування новації, визначені ч. 2 ст. 604 ЦК України. Це положення свідчить про те, що «новацію не можна застосовувати у випадках щодо зобов'язань про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, про сплату аліментів та в інших випадках, встановлених законом» [1]. Якщо все ж таки укласти договір новації щодо наведених зобов'язань, то воно буде визнаватися таким, що не має юридичної сили, тобто недійсним.

Отже, розглянувши наведені умови, можна зробити висновок, що новація може застосовуватися лише у разі укладення новаційного договору між сторонами, які були в первісному зобов'язанні та мають намір укласти його, а також у разі погодження всіх умов, вказаних у договорі. Крім цього, варто враховувати, що є певні випадки, коли застосування новації є недопустимим. Порушення цих умов тягне за собою недійсність такого способу припинення зобов'язання.

У судовій практиці нерідко трапляються випадки, коли виникають проблеми щодо з'ясування наявності новації в тих чи інших справах. Ця проблема наразі є доволі актуальною, тому що саме від цього залежить, наскільки ефективно будуть захищені порушені права та інтереси осіб. За своїми ознаками новація дуже схожа з переданням відступного, але все ж є певні особливості, на які варто звертати увагу під час визначення способу припинення зобов'язання.

Науковці визнають схожість цих двох способів припинення зобов'язання та вважають доцільним більш детальний аналіз для чіткого розмежування. Так, О.Ю. Шилохвост вказує на те, що «під час розгляду принципових рис відступного в сучасному цивільному праві ми часто стикаємося з наявністю у цього інституту деяких загальних рис з інститутом новації» [11, с. 234]. Водночас О.Ю. Шилох-

вост зазначає, що «потрібно враховувати те, що ці інститути є абсолютно самостійними та відокремленими один від одного» [11, с. 234]. Д.В. Мурзін вважає, що складнощі виникають через подібність сфери застосування способів припинення зобов'язання [12, с. 169].

О.О. Мельников звертає увагу на те, що «схожість відступного і новації полягає в тому, що і під час новації, і під час відступного змінюється первісний спосіб виконання зобов'язання. Проте неправильно було б ототожнювати новацію і відступне. Головна відмінність між ними в тому, що під час новації виникає нове зобов'язання, а під час відступного зобов'язання залишається тим самим – змінюється лише спосіб його виконання» [13, с. 101].

Для більш чіткого розмежування цих двох інститутів припинення зобов'язання необхідно розглянути їх особливості за певними критеріями. Вчені не дійшли однакової думки щодо основоположних критеріїв. Так, наприклад, О.О. Мельников головним критерієм називає «волевиявлення сторін, їх намір відновити зобов'язання або припинити його домовленістю про відступне» [13, с. 99–100].

О.Ю. Шилохвост вважає, що «головними критеріями для відмежування новації і відступного виступають: можливість укладення угоди про відступне не тільки між сторонами первісного зобов'язання, а й з третіми особами; новація завжди передбачає інший предмет або спосіб виконання похідного зобов'язання; зобов'язання, відносно яких можливе застосування відступного або новації; строки застосування відступного або новації; мета, яку хочуть досягнути сторони» [11, с. 233].

В.В. Бацієв зазначає: «Під час відступного припинення зобов'язання відбувається у момент надання боржником кредитору відступного, тоді як під час новації первісне зобов'язання припиняється у момент досягнення сторонами домовленості» [14, с. 10].

Проаналізувавши законодавство та доктрину, можна дійти висновку, що першим і найголовнішим критерієм відмежування є ціль використання конкретного способу припинення зобов'язання. Так, метою новації є укладення договору щодо припинення первісного зобов'язання та внаслідок цього виникнення нового, яке відрізняється за змістом. Ціллю відступного є укладення договору, згідно з яким первісне зобов'язання зберігається, змінюється лише предмет.

Другим критерієм, який суттєво відрізняє новацію від відступного, є момент припинення первісного зобов'язання. У разі новації він припиняється з укладенням договору новації, тобто з моменту досягнення домовленості сторін, у разі застосування відступного – з моменту виконання зобов'язання, тобто під час передання боржником кредитором відступного.

Третім критерієм є юридичні факти в основі припинення зобов'язання. Так, у разі новації це домовленість сторін про припинення первісного та виникнення нового зобов'язання. У разі передачі відступного юридичними фактами є не лише домовленість про те, що буде використовуватися відступне, а і обов'язок боржника передати предмет відступного.

Четвертим критерієм є питання щодо збереження додаткових зобов'язань. Як уже відомо, у разі новації додаткові зобов'язання припиняються з первісними, у разі відступного вони зберігаються.

П'ятим критерієм є допустимість застосування способу виконання зобов'язання. Зі змісту ч. 3 ст. 604 зрозуміло, що новація може використовуватись щодо обмеженого кола зобов'язань. Відступне ж за статтею 600 ЦК України не передбачає винятків, за якими його не можна використовувати.

Наступним критерієм є наслідки, які настають під час використання новації та відступного. У разі застосування новації первісне зобов'язання припиняється, виникає зовсім нове, яке пов'язане з первісним лише сторонами.

У разі використання відступного зобов'язання продовжує діяти, але зі зміненим предметом.

Це найважливіші критерії, які дозволяють відмежувати новацію від відступного. Однозначної думки у науковців щодо цього актуального питання досі не існує. На мою думку, найголовнішим критерієм є намір сторін застосувати новацію або відступне, домовленість між ними і момент припинення зобов'язання: з моменту укладання договору про виникнення нового зобов'язання або з моменту передачі предмета відступного.

Висновки. Новація – це спосіб припинення зобов'язання, який передбачає припинення первісного зобов'язання та виникнення нового. Новація серед інших способів припинення зобов'язання вирізняється специфічними ознаками, такими як: можлива лише між тими самими сторонами; є двосторонньою угодою, яка оформлюється новаційним договором; наявність причинно-наслідкового зв'язку між первісним зобов'язанням і новацією; спрямована на заміну первісного зобов'язання. Найважливішими умовами новації є такі: збереження сторін первісного зобов'язання; досягнення домовленості

між сторонами про застосування новації; оформлення новації у формі новаційного договору; наявність наміру укласти правочин; дійсність первинного зобов'язання; зміна змісту зобов'язання; допустимість застосування новації.

Щодо критеріїв відмежування новації від відступного, то тут основоположними є такі: ціль використання конкретного способу припинення зобов'язання; момент припинення первісного зобов'язання; юридичні факти в основі припинення зобов'язання; питання щодо збереження додаткових зобов'язань; допустимість застосування способу виконання зобов'язання; наслідки, які настають під час використання новації та відступного.

Отже, новація потребує законодавчого вдосконалення і детального аналізу науковцями, тому що саме від правильного тлумачення норм про новацію та визначення її правової природи залежить ефективність захисту прав та законних інтересів суб'єктів зобов'язальних відносин. Крім того, науковцями мають бути вироблені основні критерії, за якими чітко можна буде відмежовувати відступне від новації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
2. Андреев Ю.Н. Новация как способ прекращения обязательства. *Право и государство: теория и практика*. 2006. № 10. С. 44
3. Висицька І. Новація в цивільному законодавстві України. *Справочник економіста : ежемісячний спеціалізований журнал*. 2007. № 5. С. 55–57.
4. Гражданское право : Учебник. В 3-х томах. Т. 1 / Отв. ред. А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. 6-е изд., перераб. и доп. Москва, 2005. С. 747.
5. Самотолкина Я.О. Историческая ретроспектива института прекращения обязательств в РФ. *Экономика и социум*. 2016. № 12–3. С. 1013–1016.
6. Чайка И.В. Прекращение обязательств по основаниям, не связанным с их фактическим исполнением : канд. юрид. наук. Волгоград, 2007. С. 10.
7. Бабаев М.М. Отступное и новация в гражданском праве России : Автореф. дис. канд. юрид. наук. Москва, 2010. С. 11.
8. Чуева О. Внесення змін до договору, строк виконання за яким настав, а також, що таке новація та як її застосувати. *Мала енциклопедія нотаріуса (комплект)*. 2008. № 6. С. 49.
9. Эрделевский А.М. О прекращении обязательств новацией. *Законодательство*. 2008. № 1. С. 33.
10. Мурашко М.С. Новация и отступное: сходство и различия. *Российское правосудие*. 2009. № 7. С. 20.
11. Шилохвост О.Ю. Отступное в гражданском праве России. Москва : Статут, 1999. 251 с.
12. Мурзин Д.В. Новация в российском договорном праве. Актуальные проблемы гражданского права / под ред. С. С. Алексеева. Москва, 2004. 620 с.
13. Мельников О.О. Правовые проблемы новации долга в заемное обязательство. *Вестн. ВАС РФ*. 1999. № 6. С. 98–106.
14. Бациев В.В. Обязательство, осложненное условием об отступном (замене исполнения). Москва : Статут, 2003. 109 с.